

'Och få tala fritt ur hjärtat' – brevväxlingen mellan Gertrud Lilja och Vilhelm Moberg 1928-1941.

Maria Nilson

Runt mitt hem i södra Småland finns det gott om spår efter författare med anknytning till bygden. 2018 restes i Långasjö en skulptur av Nils Elley där Gertrud Lilja och Elisabeth Bergstrand-Poulsen porträtteras som unga kvinnor vilka ömt håller varandra om livet. 2020 invigdes Björn Jäderås skulptur av Vilhelm Mobergs cykel som nu står vid Emmaboda station. Moberg cyklade inte bara till Emmaboda och tog tåget ut i världen, utan han cyklade också till Långasjö för att hälsa på Gertrud Lilja. Men framför allt brevväxlade Lilja och Moberg och det är den brevväxlingen det nu ska handla om.

I brevväxlingen mellan Vilhelm Moberg (1898-1973) och Gertrud Lilja (1887-1984) möter vi ett samtal om författarens vedermödor, om förhållandet till det gemensamma förlaget Albert Bonniers förlag, men också om Småland och vad det kan innebära att vara smålänning. Brevväxlingen inleds 1928 och efter 1941 verkar Moberg och Lilja ha slutat skriva till varandra. Det rör sig om ca femton brev så det är ett mindre material, men breven är innehållsrika och diskuterar en rad olika ämnen.

När jag 2003 skrev min avhandling om Gertrud Lilja *Att förhålla sig till moderniteten. En studie i Gertrud Liljas författarskap* hittade jag på Lunds Universitetsbibliotek Mobergs brev till henne, men det kom att dröja tills

2009 innan jag åkte upp till KB för att läsa Liljas brev.¹ En anledning till att jag nu återbesöker denna brevväxling är Jens Liljestrands nyutkomna och intressanta biografi *Mannen i skogen. En biografi över Vilhelm Moberg*, där han ger en mycket kort beskrivning av denna vänskap. Liljestrand skriver:

En annan kvinnlig författare han beundrade var småländska Gertrud Lilja, en idag bortglömd prosaist i den traditionella skolan, som han i slutet av 1920-talet skrev flera brev till och även träffade i hennes hem i Långasjö. Vilhelm berömde hennes roman *Paulina* och försökte hjälpa henne framåt i karriären, bland annat genom att presentera henne för Curt Bergs hustru, den i samtiden mycket inflytelserika författaren Eva Berg. Han hjälpte henne också med tyska förlagskontakter. (Liljestrand 2019, s. 169)

Både Gertrud Lilja och Vilhelm Moberg var flitiga brevskrivare men deras vänskap kan inte beskrivas som central för någon av dem. Att brevväxlingen inte får plats i Liljestrands biografi är föga förvånande. När jag efter ett lite muttrande vid mitt skrivbord lyckats lugna mig över omdömet om Lilja som ”bortglömd prosaist i den traditionella skolan”, en etikett som jag för snart tjugo år sedan ägnade en hel avhandling om att argumentera emot (Nilson 2003), utkristalliserades sig snabbt en längtan att läsa om breven då jag mindes förhållandet mellan Lilja och Moberg på ett annat sätt än hur Liljestrand skissat det. Precis som Liljestrand påpekar, introducerar Moberg Lilja till författaren Eva Berg och han hjälper henne med att få några av hennes verk översatta, men i breven framträder en mer jämlik relation där två författarkolleger möts och utvecklar en vänskapsrelation då de delar både intressen och åsikter. I min tidigare artikel om dessa brev läste jag dem mer ur Liljas synvinkel än ur Mobergs, men nu med Liljestrands biografi i färskt minne, har jag läst om dem och hittar mer än jag tidigare uppmärksammat. Breven är ett exempel på en inte okomplicerad relation där konflikter förekommer, men samtidigt finns här ett samförstånd där just den småländska identiteten lyfts fram. Och det handlar inte bara om att både Lilja och Moberg är smålänningar, utan att de är, enligt egen utsaga, ”äkta” smålänningar. Att vara sann mot sitt ursprung men också att behålla en slags småländsk ödmjukhet som bland annat synliggörs i frasen: ”Inför Vår Herre är vi alla smålänningar” som ursprungligen myntades av Zacharias Topelius är en viktig del i brevväxlingen.

Brevväxlingen inleds då Moberg skriver ett långt brev till Lilja för att gratulera henne till romanen *Paulina* som kom ut året innan. Han är imponerad av romanen och skriver att han tycker *Paulina* är ”en av de intelligentaste kvinnor jag mött – jag menar nu i litteraturen”(Moberg 28/11

1 Arbetet resulterade i artikeln: (2009) ”Vi är ju smålänningar, inte bara inför Vår Herre, utan i realiteten” – Brevväxlingen mellan Vilhelm Moberg och Gertrud Lilja”, *Speglingar av Småland*, red. Inger Littberger Casiou-Rousseau, Maria Nilson & Carina Sjöholm, Hestra: Isabergs Förlag, s. 41-50.

1928). 1928 har Moberg precis haft sitt stora genombrott med *Raskens*. Lilja har publicerat ett par novellsamlingar och året innan sin första roman, *Paulina*. Båda har fått goda recensioner och även om Liljas försäljningssiffror inte på något vis når upp till Mobergs, ses båda författarna av samtidens kritiker som ”lovande”, men kanske inte särskilt märkvärdiga. Liljestrand påpekar att Moberg i recensionerna lyfts fram snarare som en god hantverkare än en konstnär (Liljestrand, s. 132) vilket påminner om recensionerna av Liljas tidiga verk där hon inte sällan lyfts fram som en skicklig och pålitlig berättare (Nilson 2003, s. 45ff).

När Moberg nu skriver till Lilja är det inte första gången de har kontakt. Två år tidigare har Lilja skrivit till honom och klagat på hans recension av novellsamlingen *Den Ensamma*. Det brevet har Moberg inte sparat. Nu ursäktar han sig med att han var ung då han skrev recensionen och att han var tvingad att skriva litteraturkritik för att kunna försörja sig. Brevet innehåller inte bara beröm av Liljas roman, utan en önskan om att de ska börja brevväxla då Moberg tror att de skulle kunna bli goda vänner. Moberg skriver att: ”Författare känner jag många, och de äro i regel outhärdliga att vara tillsammans med, ty de tala bara om vad de själva skrivit”, (Moberg, 28/11 1928). Moberg är övertygad om att Lilja är av ett annat slag och han föreslår en brevväxling där de båda ”få tala fritt ur hjärtat” (Moberg 28/11 1928).

Gertrud Lilja svarar omedelbart med vändande post och menar att Moberg inte hade behövt presentera sig då de redan känner varandra. Lilja skriver: ”Inledningen var nästan överflödig, jag har fått brev från män och kvinnor, som varit mig betydligt mer främmande än Ni, vi är ju smålänningar, inte bara inför Vår Herre utan i realiteten” (Lilja 29/11 1928). Lilja lyfter fram deras gemensamma bakgrund, väl medveten om att de vuxit upp endast några kilometer från varandra. Han i Algutsboda och hon i Långasjö. I senare brev framkommer det att Moberg som ung ofta cyklade till Långasjö för att dansa så han känner väl till trakten. Samtidigt markerar Lilja i brevet att hon inte är redo att sälla sig till alla de beundrare som Moberg fått efter hans framgångar med *Raskens*. ”Så tillhör jag för övrigt de olyckliga som upphört att finna något sensationellt” (Lilja 29/11 1928), skriver hon lite syrligt och hon kan inte låta bli att varna Moberg för vad framgången kan leda till. Samtidigt som hon uppskattar *Raskens*, menar Lilja att det finns en risk att hamna i ett fack som författare, något hon själv kom att få kämpa med. Lilja skriver: ”Det farliga med bonde- och folklivsskildringar är väl bara, att man liksom måste hålla på med dem? Blir inte publiken misstrogen om man ger sig in på andra gebit?” (Lilja 29/11 1928). Lilja som har sina största framgångar under 1920-1940-talen hamnade sedan av en rad olika anledningar i facket ”hembygdsskildrare” och verkar ha varit medveten om riskerna med att bli etiketterat redan från början.

Den renhåriga eller strebern?

Det dröjer åtta år innan nästa brev och då är det Lilja som den 17/11 1935 skriver till Moberg och ber honom om hjälp med att få Arvid Brenner (pseudonym för Fritz Helge Heerberger) invald i författarföreningen. Troligen har de träffats under denna tid och i breven skyntar en konflikt dem emellan. Även om Lilja tillbringade en stor del av sitt liv i Långasjö och i princip aldrig deltog i ett socialt författarliv i Stockholm, var hon engagerad i till exempel författarföreningen brevlades. I brevet anas en viss frustration där Lilja verkar missnöjd över att de har en för sporadisk kontakt. Lilja skriver: "Ibland är jag ledsen och arg för att jag inte känner Er närmare – kan jag glädjas uppriktigt och av hjärtat åt Era framgångar? Är Ni den redlige och renhåriga, som inte skulle kunna ta ett steg i en baktrappa, eller är Ni strebern?" (Lilja 17/11 1935). Moberg svarar den 22/11 och skriver: "Kärnfrågan är ju egentligen den, om Ni anser mitt arbete överhuvudtaget vara berättigat till någon framgång", (Moberg 22/11 1935). Samtidigt som Moberg syrligt påpekar att både han och Lilja fått bidrag från olika stipendiefonder (vilket betyder att de båda på olika sätt kan ses som etablerade författare) och han verkar tycka att Liljas kritik är både sårande och obefogad, är han mån om att behålla kontakten med henne och bjuder henne till Stockholm. Konflikten verkar ha lösts. Under årens lopp träffas de ibland, men Lilja, som led av en grav hörselnedsättning, besöker aldrig Moberg i huvudstaden utan de ses i Långasjö. I ett brev från 1936 skriver Moberg, som precis cyklat fram och tillbaka till Långasjö för att hälsa på Lilja, att "Och det allra roligaste var, att jag så att säga fann Dig meddetsamma. Vi behövde ju inte gå omkring och vara främmande och konventionella inför varandra någon endaste minut" (Moberg 18/9 1936).

Det finns ett återkommande drag i brevväxlingen där Lilja på ett plan ställer Moberg till svars för hans framgångar. Ofta handlar det om att hon på något plan ifrågasätter hans "äkthet", hon utmanar honom och hennes formuleringar kan nästan tolkas som anklagelser då hon verkar misstänka att Moberg blivit en streber som övergett sina värderingar. Detta syns bland annat i ett par brev från 1938. Moberg hade då köpt en gård i Sörmland, vilket pressen uppmärksammat (Liljestränd, s. 230). Lilja retas med honom i ett brev från den 4/6 1938 och skriver att: "Snart, innan du vet ordet av, är du en borgare" (Lilja 4/6 1938). Samtidigt är hon positiv till gårdsköpet och skriver om hur hon själv saknar en tydlig koppling till jorden. "Jag avundas dig gården. Jag tycker vårt liv blev aldrig detsamma sen vi sålde jorden, det blev rotlösare och småskurnare" (Lilja, 4/6 1938). Moberg verkar ha reagerat illa på kommentaren om att han i och med gården nu kan ses som en del av en medelklass som han i mycket var kritisk till. "Det är inte min avsikt att bli någon teaterbonde" skriver Moberg och menar att det kommande kroppsarbetet ska bli hans räddning (Moberg 5/6 1938). Genom att försiktigt läsa mellan raderna framgår att Lilja anklagat Moberg för att vara en del av

ett litterärt etablissemang som hon avskyr, något som Moberg värjer sig mot. Lilja svarar igen med vändande post:

Jag tillstår nämligen, att jag inte varit fri från misstanken att det låg ett stänk av katteri i din gårdshandel. Du är ju onekligen berömd, och därmed brukar sig människan nöja, det brukar vara det högsta för henne. Jag tänkte: berömd författarbonde är ju en klädsam pose. Förlåt mig. (Lilja 7/6 1938)

Vikten av att vara ”äkta” är något som förenar Lilja och Moberg och för ett ögonblick tvivlar Lilja på Mobergs äkthet, men hon ändrar sig och ber om förlåtelse, och han godtar hennes ursäkt. Senare samma år har Moberg hjälpt Lilja att få ett stipendium och hon skriver och tackar: ”Käre Vilhelm Moberg, jag är både skrämnd, road och rörd över din bravad att trumfa mig igenom som Bonnierstipendiat”, (Lilja 22/12 1938). Uppenbarligen har Mobergs irritation snabbt gått över och han har godtagit Liljas ursäkt.

Ordet ”äkta” är ett av de viktigaste orden i hela brevväxlingen. När Lilja skriver till Moberg 1935 då han skickat ett exemplar av *Sänkt sedebetyg* är hon lyrisk:

Det är märkvärdigt vad man blir glad och ödmjuk inför något äkta och verkligt bra. Alla små simpla känslor av yrkesavund blåser bort, man njuter som den som alltjämt står i oskuldförhållande till litteraturen och inte prostituerat sin själ. (Lilja 24/11 1935)

Den finaste kritiken de kan ge varandra är just att deras romaner känns äkta, en äkthet som återspeglas i dem som människor.

Föreställningar av det småländska

Redan från början hittar Moberg och Lilja en gemensam nämnare i att de båda tycker illa om Elisabeth Bergstrand-Poulsens hembygdsskildringar. Lilja och Bergstrand-Poulsen växte upp tillsammans och var goda vänner, även om de var mycket olika som personer. De brevväxlade under långa perioder men var också rivaler. Bergstrand-Poulsen, som också var konstnär och illustrerade sina egna verk, fick sina böcker publicerade av Norstedts och var en av Fredrik Bööks favoriter. Lilja vars verk aldrig recenserades av Böök, är ofta kritisk mot väninnans starkt idealiserade och sentimentala skildringar av deras gemensamma hembygd. Moberg likaså (Liljestränd, s. 152). I ett brev från 1935 skriver Lilja: ”Långasjö lär väl aldrig bli rehabiliterat från den gudsnådeliga uppsyn det skänkts av en verklighetsfrämmande hembygdsförfattarinna. Det är ledsamt när folk börjar exploatera ens hembygd. Särskilt om de aldrig slutar”, (Lilja 17/11 1935).

Att de återkommer till sin klagan över Bergstrand-Poulsens populära hembygdsskildringar är intressant. Det handlar inte bara om att de båda tycker likadant om ett visst författarskap, utan om något mer. Lilja skriver i det inledande brevet från 1928 till Moberg att ”Men jag märkte, att Ni inte, lika

lite som *någon annan smålänning* var gripen", (Lilja 29/11 1928, min kursivering). Även om Elisabeth Bergstrand-Poulsen lämnade Långasjö och gifte sig med en danska skulptören Axel Poulsen växte hon upp i Långasjö och borde väl också ses som en smålänning? Genom att skildra hembygden på det sätt hon gör, vilket både Lilja och Moberg uppfattar som förljuget, tappar hon i deras ögon sin småländska identitet. Lilja och Moberg är de "sanna" smålänningarna som inte låter sig föras bakom ljuset av sentimentala skildringar av en bygd de känner väl och på ett plan är de båda kritiska till den stereotypa bild av smålänningen som bland andra Bergstrand-Poulsen varit med om att skapa.

I sin bok *Smålands historia* skriver Olle Larsson, Lennart Johansson och Lars-Olof Larsson om hur skönlitterära författare i mycket skapat bilden av smålänningen:

De litterära gestalterna framställda och tolkade av småländska rötter, har mer än något annat format en bild av det typiskt och positivt småländska. Strävsam, pålitlig, förnöjsam, mångsidig och sparsam, med en okuvlig vilja att klara sig själva och inte ligga andra till last. (Larsson, Olsson & Larsson 2006, 16)

Smålänningen som vi möter i Bergstrand-Poulsens böcker är just den strävsamma och förnöjsamma, den som stretar på och inte klagar och som är nöjd med sin lott i livet. I både Liljas och Mobergs texter ges en betydligt mer mångfacetterad skildring av småländska karaktärer där det strävsamma livet sällan romantiseras och där ödmjukheten och viljan att acceptera sin lott i livet ofta problematiseras.

1939 gifter sig Lilja med Axel Johansson (som hon träffar i Stockholm) och när hon i ett brev året därefter skriver om maken säger hon: "Min make är alltjämt förtjusande – i mina ögon – till det yttre en blyg smålandsbonde fast infödd stockholmare, till det inre en av de finaste karlar jag träffat, han stärker min tro på mänskligheten", (Lilja 18/12 1940). Om Bergstrand-Poulsen förlorar sin småländska identitet på grund av sina förljugna skildringar av hembygden, tillskansar sig Liljas make en på grund av hans kvaliteter som människa.

Mot den litterära världen

Förutom sin kritik av Bergstrand-Poulsen binds Lilja och Moberg samman av ett gemensamt förakt för vad de ofta lite vagt kallar "den litterära världen". Ibland raljerar de över kritiker eller över maktkamperna i Samfundet De Nio där de båda verkar ha konflikter med samfundets ordförande Marika Stiernstedt. Moberg skriver till exempel 5/6 1938 om att det är osannolikt att Lilja får pris: "Då skulle först inom Samfundet bryta ut en våldsam koleraepidemi, som bortryckte en stor del av ledamöterna", (Moberg 5/6 1938). I flera av breven har de en enad front mot vad som nästan beskrivs som en Stockholms-maffia som inte uppskattar de småländska rivalerna.

När Lilja skriver att ”Överhuvudtaget är mitt äckel för den litterära världen så stor som det gärna kan bli” (Lilja 4/6 1938), svarar Moberg att ”Jag har länge hyst samma känsla. Livet i sådana kretsar häruppe efterlämnar hos mig bara tomhet numera”, (Moberg 5/6 1938). Gång på gång skriver de om hur de känner sig som främlingar inför Stockholms litterära liv. Lilja som under denna period ofta bor i Stockholm går inte på några tillställningar och besöker inte ens sitt förlag. De är båda eniga om litteraturkritiken mest är en klubb för inbördes beundran.

Svensk litteraturkritik av idag är en ynkelig historia. Man är så till den milda grad rädd att inte vara tillräckligt exklusiv i sin uppfattning, att man trampar det äkta under fötterna och gör sju höns av en liten grann och ovanlig fjäder eller också håller sig till gamla beprövade hönor. (Lilja 5/4 1939)

Samtidigt är både Moberg och Lilja vid denna tid uppskattade författare som ofta får positiva recensioner. De får båda eftertraktade stipendier och litterära priser, men i breven syns en tydlig vilja att värja sig mot allt som andas Stockholm. Huvudstaden får stå för allt som är oäkta och tillgjort. De har sina rötter i den småländska myllan och förenas i att framhålla vikten av att vara hederlig och äkta. När Moberg i november 1938 läst Liljas nya roman *Så leva vi*, skriver han att hon måste ta hans beröm på allvar. ”Jag smickrar sällan... och aldrig mina vänner, som ju måste vara så pass bra människor, att de alltid skall tåla att höra sanningen”, (Moberg 2/11 1939). Tidigare samma år skriver Lilja till Moberg: ”Du är faktiskt den enda författare jag bryr mig om, och gud vet om jag skulle bry mig om dig heller om du inte vore den människa du är, äkta och rejäl”, (Lilja 5/6 1939).

Att land och stad kontrasteras på detta sätt är naturligtvis ett återkommande drag hos ett flertal författare från denna tid, där ett exempel är Astrid Lindgrens tidiga verk som analyseras bland annat av Helene Ehriander i detta nummer. Landsbygden får representera det äkta och hederliga medan livet i staden blir både förljuget och sterilt. Stad/land dikotomin är både mångfacetterad och motsägelsefull. Lilja mer än Moberg kom att förknippas med en typ av hembygdslitteratur som ansågs vara antimodern och konservativ, men det blir alltför enkelt att läsa längtan till det äkta livet på landet som endast en längtan tillbaka. Anna Williams diskuterar bland annat Moberg i sin bok *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelse om när Sverige blev modernt* och påpekar att landsbygden hos författare som Moberg ses som den arena där det moderna projektet till fullo kan iscensättas, (Williams 2002, 125ff). Att kritisera storstaden som oäkta och kommersiell och hylla det enkla livet på landet behöver inte per automatik innebära en vilja att återgå till det gamla, utan kan också läses som en kritik av den existerande moderniteten och som en önskan om en annan, en ny modernitet. Både hos Lilja och Moberg samsas en stark kritik av både det som varit och det som är, av patriarkala maktstrukturer, gammalkyrklig överhöghet men också av modernt storstadsliv. Samtidigt som breven inte erbjuder en alternativ väg framåt, kan

vi i den ana en tilltro till att genom att hålla fast vid en "äkta och småländsk" identitet så går man inte vilse.

Efter 1941 finns det inga brev bevarade mellan Lilja och Moberg. Varför brevväxlingen dog ut vet vi inte. Moberg gick vidare i karriären medan Lilja alltmer kom att ses som en "kvinno- och hembygdsförfattare". Hon förlorade sin make 1948 och kom aldrig över sorgen. Samtidigt som Moberg påbörjade sin Utvandrarsvit, återvänder Lilja till Långasjö där hon levde fram till sin bortgång.

Referenser:

- Brev från Gertrud Lilja till Vilhelm Moberg 1928–1941, Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- Brev från Vilhelm Moberg till Gertrud Lilja 1928–1941, Lunds Universitetsbibliotek, Lund.
- Larsson, Olle, Johansson, Lennart & Larsson Lars-Olof (2006), *Smålands historia*. Lund: Historiska Media.
- Liljestrand, Jens (2019), *Mannen i skogen. En biografi över Vilhelm Moberg*, Stockholm; Albert Bonniers Förlag.
- Nilson, Maria (2003), *Att förhålla sig till moderniteten. En studie i Gertrud Liljas författarskap*, (diss.). Lund: Critica Litterarum Lundensis.
- Williams, Anna (2002), *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modern*. Stockholm/Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion.